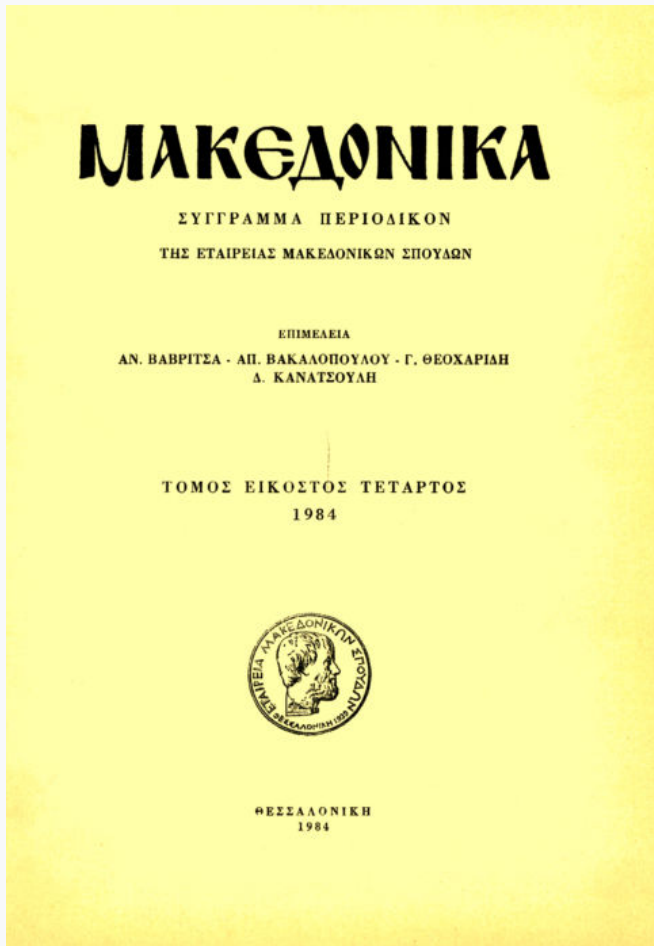

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Δυο ανάγλυφες στήλες από το νομό Κοζάνης

Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη

doi: [10.12681/makedonika.262](https://doi.org/10.12681/makedonika.262)

Copyright © 2014, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραμήτρου-Μεντεσιδη Γ. (1984). Δυο ανάγλυφες στήλες από το νομό Κοζάνης. *Μακεδονικά*, 24(1), 99-111.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.262>

ΔΥΟ ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΣΤΗΛΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΝΟΜΟ ΚΟΖΑΝΗΣ *

α. *Επιτόμβια στήλη Καρδιάς Πτολεμαΐδας*

Η μαρμάρινη στήλη με αριθμό 939¹ στο Βιβλίο Εισαγωγής Αρχαίων της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης προέρχεται από το πεδίο εκσκαφής της ΔΕΗ στο λιγνιτωρυχείο Καρδιάς Πτολεμαΐδας και φέρει ανάγλυφη διακόσμηση σε δύο επάλληλα διάχωρα (πίν. 1).

Στις συνθήκες της ευρέσεώς της οφείλονται² οι μικρές και ανόδυνες αποκρούσεις δεξιά, αριστερά, και κάτω, αλλά και το σπάσιμο στο πάνω μέρος που στέρησε από το ανάγλυφο την εικόνα της έφιππης μορφής και την επίστασή του. Στη σημερινή της κατάσταση η στήλη έχει ύψ. περίπου 1μ., πλάτος κάτω 0,665 μ. και πάνω 0,66μ. πάχος $\pm 0,15\mu$. Μεταξύ των δύο παραστάσεων παρεμβάλλεται ταινία πλάτους 0,02 μ. Δεξιά και αριστερά στις μακριές πλευρές υπάρχει πλαίσιο πλάτους κάτω 0,06 μ. και πάνω 0,05³ μ. και κάτω λεία επιφάνεια ύψους 0,28 μ. Οι κατακόρυφες στενές πλευρές της στήλης είναι λείες, φέρουν ίχνη από ντισιλιδικο, ενώ η πίσω όπως και η κάτω στενή πλευρά, προφανώς αθέατες, είναι αδρά δουλεμένες με βελόνι.

Το μάρμαρο, όπως δείχνουν τα πρόσφατα σπασίματα, είναι γκριζό κρυσταλλικό και η επιδερμίδα του έχει καλυφθεί από σκουρόχρωμη πάτινα. Το γεγονός αυτό έχει αλλοιώσει τα χαρακτηριστικά των μορφών, οι οποίες

---

* Ευχαριστώ θερμά την Έφορο κ. Μ. Σιγανίδου για την άδεια της δημοσίευσης των στηλών. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στη συνάδελφο κ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, η οποία μου διέθεσε το κείμενο της αδημοσίευτης μελέτης της «Ισπείες σε ανάγλυφους βωμούς από τη Βέροια», καθώς επίσης και στη συνάδελφο κ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη για τις χρήσιμες υποδείξεις.

1. Βλ. ΑΔ, 1982, Χρονικά υπό έκδοση.

2. Το αρχαίο έπεσε στην αντίληψη του μηχανικού κ. Α. Σαρίδη, ο οποίος και το περιμάζεψε. Ωστόσο, παρ' όλες του τις προσπάθειες δεν κατάφερε να βρει το πάνω τμήμα που «κατέσκαψε» το τεράστιο μηχανήμα που χειριζόταν.

Για άλλα ευρήματα από την περιοχή βλ. ΑΔ 20 (1975) Β, Χρον., 260, εικ. 171γ, καθώς και τα υπ' αρ. 888α, β, γ αντικείμενα της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης. Πρέπει να αναφέρουμε ότι Κοινότητα Καρδιάς δεν υπάρχει πλέον. Το χωριό, θύμα της τεχνολογικής ανάπτυξης, «μετακομίστηκε» μισό στα Κοίλα και μισό στην Πτολεμαΐδα.

3. Η διαφορά αυτή στο πλάτος της πλαισίωσης, καθώς και η μικρή διαφορά στο συνολικό πλάτος του κορμού της στήλης δεν επαρκούν για να δημιουργήσουν οπτικά την εντύπωση μείωσής της προς τα πάνω.

άλλωστε είναι αποδοσμένες σε πρόστυπο ανάγλυφο και σε έδαφος ελάχιστα πιο βαθύ από την υπόλοιπη επιφάνεια της στήλης.

Οι πλατιές αναλογίες της στήλης αποκλείουν τη συμπλήρωση του πάνω τμήματος που λείπει με ανθεωμή επίστεψη και υπαγορεύουν σαν πιο πιθανό έναν άλλο τύπο επίστεψης, λ.χ. αετωματικής¹ ή κανόνα με ακροκεράμους.

Στη στήλη με την πρωτότυπη σαν σύνθεση και επιλογή διπλή παράσταση σε δύο επάλληλα διάχωρα², στα οποία το πλάτος είναι το ίδιο και η διαφορά στο ύψος δεν ήταν σημαντική³, εικονίζονται τὰ εξής: Πάνω έφιππη αντρική μορφή, από την οποία σώζονται μόνο τα πόδια (πίν. 2α). Το αριστερό κρέμεται κάτω από την κοιλιά του αλόγου, ενώ το δεξί σώζεται λίγο πιο πάνω από το γόνατο, όλο νεύρο, εικονίζεται λοξά πάνω από το δεξί μπροστινό πόδι του αλόγου. Από τη χλαμύδα του καβαλάρη σώζονται δύο πτυχές πάνω από τα καπούλια του αλόγου. Το άλογο, από το οποίο δεν σώζεται το κεφάλι, καλύπτει τα δύο τρίτα του διάχωρου και βαδίζει ήρεμα προς τα δεξιά ανασηκώνοντας το αριστερό πόδι. Μπροστά από τον καβαλάρη αντρική μορφή σε βηματισμό με το αριστερό πόδι μπρος και δεξί πίσω, σε στάση τριών τετάρτων. Φοράει χειριδωτό χιτώνα—το μανίκι μόλις διακρίνεται στον αριστερό βραχίονα—και χλαμύδα που πορπώνεται πάνω στο δεξιό του ώμο και φτάνει μέχρι τα γόνατα. Το αριστερό του χέρι δεν διακρίνεται, ενώ το δεξί διαγράφει καμπύλη και κρατάει αντικείμενο που μοιάζει με κάλυμμα κεφαλής⁴. Το πρόσωπό του είναι ελαφρά χαμηλωμένο, στάση απόλυτα φυσική για κάποιον που βαδίζει, και με χαρακτηριστικά που δεν διακρίνονται.

1. Παρόμοια συμπλήρωση εικάζεται για τη στήλη αρ. 2 της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης, η οποία φέρει παράσταση νεκρόδειπνου στο πάνω διάχωρο και κάτω έφιππη μορφή προς τα αριστερά και όρθια γυναικεία μορφή κατ' ενόπιον, βλ. Α. Κ ε ρ α μ ό π ο υ λ λ ο υ, ΑΔ 14 (1931-32) παράρτ. 35, αρ. 6, και Χ. Μ α κ α ρ ό ν α, Εκ της Ελιμείας και Εορδαίας, ΑΕ 1936, παράρτ. αρ. 2.

2. Στήλες με δύο ή και περισσότερα διάχωρα είναι φαινόμενο συνηθισμένο στα ρωμαϊκά χρόνια που απαντάται ωστόσο και σε πρωιμότερα χρόνια, πρβ. τα ανατολικά ανάγλυφα από τον 4ο π.Χ. αι. ήδη με συνηθέστερες τις παραστάσεις νεκρόδειπνων και κυνηγιού με ιππέα, βλ. σχετ. Ν. F i r a t l i, Les stèles funéraires de Byzance Greco-Romaine, Paris 1964, 16-17, πίν. LXXII, αρ. 191α, 213, και Ε. P f u h l - H. M ö b i u s, Die Ostgriechischen Grabreliefs, Mainz 1979, Text I, 30, αρ. 73 Tafelb. I 19, 73, πρβ. επίσης πίν. 58, αρ. 347, πίν. 79, αρ. 509, πίν. 103, αρ. 686, 687, 688, πίν. 105, αρ. 701, πίν. 107, αρ. 717 κ.ά. Σε κανένα ωστόσο προγενέστερο, σύγχρονο ή μεταγενέστερο έργο με όμοια αρχιτεκτονική διάταξη δεν συναντήσαμε το συνδυασμό των θεμάτων της στήλης της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης.

3. Ύψ. κάτω 0,34 μ. και σωζόμενο επάνω 0,355 μ.

4. Κασσία; Η υπόθεση ενισχύεται, πέρα από το σχήμα του αντικειμένου, και από το γεγονός ότι, παρόλο το σπάσιμο στο ανώτερο μέρος του κεφαλιού, μάλλον δεν φοράει τίποτα στο κεφάλι.

Στο κάτω διάχωρο (πίν. 2β) η σκηνή που αφηγείται το μνημείο έχει ως εξής από αριστερά προς τα δεξιά: Αντρική μορφή κάθεται σε κλισμό¹, πάνω στον οποίο έχει απλωθεί ύφασμα², και πατά σε υποπόδιο³. Εικονίζεται από την πλάγια μέχρι τρία τέταρτα δεξιά του πλευρά. Φοράει χειριδωτό χιτώνα — διακρίνεται η χειρίδα στο δεξί του βραχίονα — και χλαμίδα μακεδονική⁴, που πορπώνεται στο δεξιό ώμο. Το ένα άκρο της έρχεται μπροστά στο στήθος και το άλλο αγκαλιάζοντας το κορμί αναδιπλώνεται στο ύψος της μέσης και πέφτει μπροστά πάνω στα σκέλη, τα οποία καλύπτει μέχρι κάτω⁵. Τα σκέλη της μορφής διαγράφονται κινημένα⁶ κάτω από το πλούσιο ρούχο· το αριστερό προβάλλει στο γόνατο και πατά με το πέλαμα πιο πίσω από το δεξί άκρο πόδι.

Η μορφή είναι επιβλητική, ο κορμός στητός και το κεφάλι ολόρθο προσβλέπει την όρθια γυναικεία μορφή την οποία δεξιώνεται με το δεξί χέρι. Τα μαλλιά είναι κοντά και δένονται με ταινία. Με το αριστερό χέρι κρατά βακτηρία⁷, η οποία φτάνει στο ύψος του πηγουνιού.

1. Το είδος του καθίσματος αυτού είναι χαρακτηριστικό σε μνημεία με παραστάσεις δεξιώσεων. Στατιστικά υπάρχει σε όλες τις δεξιώσεις πάνω σε ανάγλυφες ληκύθους και σε αρκετές επιτύμβιες στήλες του Corpus των Αττικών Επιτύμβιων Ανάγλυφων του Α. Conze. Βλ. σχετικά G. R i c h t e r, *The furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London 1966, σ. 33 κ.ε. Το σχήμα ωστόσο του κλισμού της στήλης μας δεν διαφοροποιείται από τα παραδείγματα των κλασικών στηλών που παραθέτει η Richter, εκτός από το γεγονός του ότι απεικονίζεται σε κάποια απόσταση από το σώμα.

2. Πρβ. A. C o n z e, *Die Attischen Grabreliefs*, Berlin 1900, πίν. LXXXI, αρ. 327, XCVI, αρ. 312, LXXXVI, αρ. 338. H. R i e m a n n, *Die Sculpturen von 5 Jahr. bis in Römischen Zeit*, Berlin 1940, «Kerameikos» II, πίν. 5, 22, πίν. 7, 24, 28 κ.ά. G. R i c h t e r, ό.π., σ. 36, εικ. 179, και επιπλέον στις εικ. 174 και 189.

3. Το σχήμα του, δεν είναι ξεκάθαρο, μοιάζει ορθογώνιο, βλ. G. R i c h t e r, ό.π., σ. 51 (type 3).

4. Βλ. L i d d e l - S c o t t, λ. χλαμύς, και I. K α λ λ έ ρ η, *Μακεδονικά στοιχεία εις την κοινήν των ελληνιστικών χρόνων*, «Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου», Αθήνα 1953, σ. 658, σημ. 4, 672, σημ. 3, 680, αρ. 44, και J. K a l l e r i s, *Les anciens Macedoniens*, Athènes 1954, I, σ. 75-6, αρ. 152.

5. Όμοια μακριά χλαμίδα με παρόμοια διάταξη παρατηρούμε και στην καθισμένη αντρική μορφή της κλασικής στήλης από την Αιανή σήμερα στο Μουσείο του Λούβρου. H. B i e s a n t z, *Die Thessalischen Grabreliefs*, Mainz 1965, σ. 76, πίν. 23 K56, «Μακεδονία, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού», Αθήνα 1982, σ. 82, εικ. 48.

6. Πρβ. και μοτίβο ποδιών της καθισμένης αντρικής μορφής σε ανάγλυφη λήκυθος, αρ. 1081 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών. A. P r u k a k i s - C h r i s t o d u l o p o u l o s, *Marmorlekythen*, AM 85 (1970) πίν. 31, 2.

7. Όριμη αντρική μορφή με βακτηρία απεικονίζεται συχνά στις κλασικές αττικές στήλες, βλ. H. D i e p o l d e r, *Die Athischen Grabreliefs des 5 und 4 J. v. C.*, Darmstadt 1965, σ. 35-36, πίν. 30, και ειδικότερα σε παραστάσεις δεξιώσεων, βλ. A. C o n z e, ό.π., II, πίν. CXXXI, αρ. 631, πίν. 702, 709.

Η όρθια γυναικεία μορφή, στο ίδιο ύψος με τον καθισμένο άντρα¹, παριστάνεται από πλάγια αριστερά σε στάση κατά τρία τέταρτα. Το κεφάλι της είναι ελαφρά χαμηλωμένο, αντίθετα με την προηγούμενη αντρική μορφή, άρα στο βλέμμα της ο καλλιτέχνης ήθελε να προσδώσει άλλο νόημα². Τα πόδια, το δεξί στάσιμο μπροστά και το αριστερό άνετο λυγισμένο στο γόνατο, μόλις που διακρίνονται κάτω από το βαρύ χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο ψηλά, σύμφωνα με τη συνήθεια που έχει την αρχή της στα υστεροκλασικά χρόνια και γενικεύεται στην ελληνιστική εποχή³. Πάνω στους ώμους της πέφτει επίσης βαρύ το κοντό ιμάτιο και σκεπάζει το αριστερό χέρι εκτός από την παλάμη με την οποία κρατάει λοξά τοποθετημένο μακρόστεμο αντικείμενο. Οι πτυχές των ενδυμάτων είναι συνοπτικές, ξερές και σχηματισμένες⁴. Τέλος δεξιά η σκηνή κλείνει με την εικόνα της δούλης, γυναικείας μορφής σε μικρότερες διαστάσεις. Παριστάνεται στην ίδια στάση με την κυρά της, αλλά με μεγαλύτερη κίνηση των μελών της. Τα πόδια της σε διάσταση, το δεξί μπροστά και το αριστερό πίσω πατάει στα νύχια. Φοράει μακρύ χειριδωτό χιτώνα με απόπτυγμα και πιστή στο ρόλο της⁵ ανασηκώνει το άσκεπο μικρό κεφάλι. Κρατάει με το δεξί χέρι, υψωμένο και λυγισμένο στον αγκώνα, ριπίδιο, ενώ με το αριστερό λυγισμένο επίσης κρατάει στο ύψος της μέσης της κλειστή ορθογώνια πυξίδα⁶.

Τα χαρακτηριστικά των προσώπων των μορφών, όπως αναφέραμε και για το πρόσωπο της αντρικής μορφής στο πάνω διάχωρο, δεν διακρίνονται καλά εξαιτίας του ιζήματος που καλύπτει όλη την επιφάνεια του αναγλύφου. Παρατηρούμε ωστόσο ότι τα κεφάλια είναι μικρά σε σχέση με τα σώματα, βαθύς ο κανθός των ματιών, τα πρόσωπα τετράγωνα. Τα στοιχεία αυτά μας οδηγούν

1. Εφαρμόζεται δηλ. η αρχή της ισοκεφαλίας, άρα οι μορφές μπορούν να θεωρηθούν ισάξιες μεταξύ τους.

2. Είναι κοινός τόπος τα βλέμματα των μορφών στις επιτύμβιες στήλες να μη συναντιούνται και η καθεμία να ατενίζει το δικό της κόσμο, βλ. σχετ. Χ.Καρούζου, Τηλαγές μνήμα, «Χαριστήριον εις Α. Ορλάνδον», Γ', Αθήνα 1966, σ. 268-70.

3. Βλ. σχετ. Η. Κ. Süsserott, Griechische Plastik des 4. Jahrhunderts v. C, Roma 1968, σ. 124.

4. Έτσι παρατηρούμε ότι το ιμάτιο στους ώμους δεν ξεχωρίζει από τη συνέχεια των μακριών μαλλιών, ενώ η κατακόρυφη πτυχή του πέρατος του ιματίου κάτω από το αριστερό χέρι λοξεύει και συνεχίζεται σαν πτυχή του χιτώνα που ορίζει συγχρόνως και τον όγκο του αριστερού ποδιού.

5. Η μορφή είναι γνωστή από παραστάσεις σε επιτύμβιες στήλες κλασικών χρόνων. Βλ. σχετ. F. Johansen, The Attic Grave-Reliefs, Copenhagen 1951, σ. 18-20.

6. Βλ. σχετ. N. Firatli, ό.π., σ. 32.

Μορφή δούλης με πυξίδα εικονίζεται και στη στήλη της Αιανής στο Λούβρο (βλ. σμμ. 5, σ. 101), καθώς και στα δύο διάχωρα της υπ' αρ. 2 ανάγλυφης στήλης της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης (βλ. Α.Κεραμπούλου, ό.π.).

στο συμπέρασμα ότι ο καλλιτέχνης εμπνέεται από πρότυπα της σκοπαδικής¹ και λυσιππικής τέχνης².

Αυτή δεν είναι η μόνη επιρροή που δέχεται ο επαρχιακός τεχνίτης της στήλης μας. Όλη η παράσταση της δεξίωσης σαν σύνθεση ανάγεται κατευθείαν σε αττικά πρότυπα³. Το σχήμα της δεξίωσης εκτός Αιτικής, όπου αντιπροσωπεύεται με ένα μεγάλο αριθμό στηλών και ανάγλυφων αγγείων, εικονίζεται σε σύνολα μνημείων⁴ κάτω από την αττική επίδραση⁵. Η χειρονομία ερμηνεύεται σαν κίνηση αποχαιρετισμού μεταξύ δύο συγγενικών ή φιλικών προσώπων⁶. Από τις επιγραφές εξάλλου που υπάρχουν στις στήλες με σκηνές δεξιώσεων διαπιστώνουμε ότι ο τιμώμενος νεκρός είναι άλλοτε η καθισμένη μορφή⁷, άλλοτε η όρθια⁸, άλλοτε και οι δύο⁹.

Στη στήλη μας, παρ' όλη την έλλειψη, πιθανόν και την απώλεια, της μαρτυρίας της επιγραφής και τη μεγαλοπρέπεια της όρθιας γυναικείας μορφής που συνοδεύεται μάλιστα από την προσωπική της δούλη, ο τιμώμενος νεκρός

1. Για τα χαρακτηριστικά αυτά βλ. M. B i e b e r, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1961, σ. 27, A. S t e w a r t, *Scopas of Paros*, New Jersey 1977, 74.

2. Βλ. επίσης M. B i e b e r, ό.π., σ. 31-32.

3. Πρβ. A. C o n z e, ό.π., πίν. CXXXVII, αρ. 705α, ανάγλυφη μαρμάρινη λήκυθο με τρεις μορφές: άντρας καθισμένος δεξιώνεται γυναίκα όρθια και πίσω της μορφή δούλης, βλ. επίσης και τη στήλη, πίν. LXXXI, αρ. 327, με παρόμοιο στήσιμο της καθιστής μορφής με το αριστερό πόδι πίσω και το δεξί μπροστά.

4. Βλ. M.-T. C o u i l l o u d, *Les monuments funéraires de Rhénée*, «Dellos» XXX, Paris 1974, σ. 68-69, αρ. 22, πίν. 4, αρ. 23, πίν. 4, αρ. 25, πίν. 5, αρ. 27, 28, πίν. 5, αρ. 29, πίν. 6, αρ. 41, πίν. 8, αρ. 80, πίν. 19, αρ. 92, πίν. 22, αρ. 98, πίν. 23, αρ. 101, πίν. 24, όλες δεξιώσεις μεταξύ άνδρα καθισμένου και γυναικας όρθιας.

5. M.-T. C o u i l l o u d, ό.π., σ. 283 και 286.

6. Βλ. M.-T. C o u i l l o u d, ό.π., σ. 292, όπου και παλιότερη βιβλιογραφία πάνω στο θέμα.

7. Στις στήλες λ.χ. της σημ. 4 από επιγραφη νεκρός είναι ο καθισμένος άντρας στις υπ' αρ. 22 (πιθανόν στην 23), 25, 27, 28, 29 (οι υπ' αρ. 41, 80 και 98 δεν έχουν επιγραφή).

8. Παραθέτουμε παραδείγματα από τη μελέτη του N. Firalli για τις στήλες του Βυζαντίου, όπου σημειωτέο δεν εικονίζεται ποτέ καθισμένος άντρας να δεξιώνεται όρθια γυναίκα (γενικά διαπιστώσαμε ότι το μοτίβο αυτό απαντά σπανιότερα, ενώ συχνότερη είναι η δεξίωση μεταξύ δύο αντρών): αρ. 175, πίν. XLII, αρ. 177, πίν. XLIV, αρ. 191α, πίν. LXII. Στα παραδείγματα αυτά οι καθισμένες γυναικείες μορφές δεξιώνονται όρθιους άντρες, οι οποίοι, όπως συνάγεται από τις επιγραφές, είναι και οι νεκροί.

9. Βλ. M.-T. C o u i l l o u d, ό.π., αρ. 92, πίν. 22, αρ. 101, πίν. 24, και N. F i r a l l i, ό.π., αρ. 178, πίν. XLIV. Στα δύο πρώτα παραδείγματα η καθισμένη μορφή είναι αντρική και στο τρίτο γυναικεία, οπότε τα μνημεία αυτά, κατά το πρότυπο των ανάγλυφων αγγείων με τις πολυπρόσωπες οικογενειακές σκηνές, ήταν αναθήματα σε οικογενειακούς τάφους.

Το πρόβλημα χρειάζεται ευρύτερη μελέτη που ξεπερνά ίσως τα όρια της σύνταξης αυτής εργασίας. Πρόχειρα μόνο συμπεραίνουμε ότι ο κανόνας καθισμένη μορφή=ο νεκρός ισχύει σχεδόν πάντα όταν η μορφή που κάθεται είναι η αντρική.

είναι ο καθιστός άντρας. Ενισχυτική γι' αυτή την άποψη είναι η παράσταση του πάνω διάχωρου. Έπιπνη μορφή και μάλιστα σαν κύρια παράσταση στον κορμό της στήλης¹ μόνο σε στήλη αφιερωμένη σε νεκρό άντρα μπορεί να νοηθεί. Υποθέτουμε, πέρα από τους συμβολισμούς που μπορούμε να προσδώσουμε στην παρουσία ενός αλόγου πάνω σε μια επιτύμβια στήλη², ότι η πρώτη σκηνή απεικεί κάποια ιδιότητα ή δραστηριότητα της επίγειας ζωής του νεκρού³, ο οποίος δεξιώνεται τη γυναίκα του στην αμέσως από κάτω σκηνή. Η απεικόνιση του ιππέα, αν αναλογιστούμε την ενασχόληση των ανθρώπων που κατοικούσαν σ' αυτό τον τόπο με την ιππική τέχνη ανέκαθεν και την αγάπη τους για τα άλογα⁴, δεν μπορεί παρά να φανεί φυσική πάνω στο ταφικό σήμα ενός ανθρώπου, του οποίου η ευγενική καταγωγή και η ανώτερη κοινωνική θέση δηλώνεται και από άλλα στοιχεία, όπως η δούλη και τα ενδύματα.

Όσον αφορά την αντρική μορφή που προπορεύεται της έπιπνης, οι μεγάλες διαστάσεις της απεικόνισής της, καθώς και τα ενδύματά της, μας επιτρέπουν να την ερμηνεύουμε ως μορφή εταίρου⁵, φίλου και συντρόφου του νεκρού⁶.

Τέλος η εποχή μέσα στην οποία πρέπει να εντάξουμε τη στήλη μας είναι εκείνη των υστεροελληνιστικών χρόνων. Εκεί μας οδηγούν η ξηρότητα και η απλοποίηση στις πτυχές, η ακαμψία των μορφών, η ασυμμετρία⁷ και η με-

1. Παραπάνω συμπεράναμε ότι δεν υπήρχε μεγάλη διαφορά στο ύψος των διάχωρων. Ωστόσο η επιλογή της τοποθέτησης της έπιπνης μορφής στο πρώτο διάχωρο ενέχει τη σημασία της έξαρσης της σκηνής.

2. Χαρακτηρίζει τα λεγόμενα ηρωικά ανάγλυφα, βλ. W. H. Roscher, M. L. (1965), I, 2, 2557 και 2583.

3. Άλογα απεικονίζονται και σε ανάγλυφες αττικές ληκόθους, βλ. A. Conze, ό.π., αρ. 441, πίν. LIII, αρ. 1024, πίν. CCIII, βλ. επίσης την υπ' αρ. 745, πίν. CXXXI, όπου αντρική μορφή με πολεμική φορεσιά δεξιώνεται καθισμένη αντρική μορφή και πίσω δούλος κρατάει τα ηνία του αλόγου, καθώς και υπ' αρ. 1073, πίν. CCXVIII με παράσταση νέου πάνω σ' άλογο που καλπάζει και μπροστά του δύο πολεμιστές όρθιοι σε δεξίωση. Πρβ. τέλος παραστάσεις ιππέων ή αλόγων σε ρωμαϊκές στήλες στρατιωτών με κύρια παράσταση το νεκρόδειπνο, βλ. F. C u m o n t, Recherches sur la symbolisme funéraire des Romains, Paris 1966, σ. 433 κ.ε.

4. Βλ. σχετ. J. Kalleris, Les anciens Macédoniens, II, Athènes 1976, σ. 575 και σημ. 1.

5. Για τη λέξη με τη σημασία του φίλου-συντρόφου, βλ. I. K α λ έ ρ η, Μακεδονικά στοιχεία κ.λ., ό.π., σ. 666 σημ. και 678, αρ. 176., καθώς και J. Kalleris, Les anciens Macédoniens, I, Athènes 1954, σ. 172, 179.

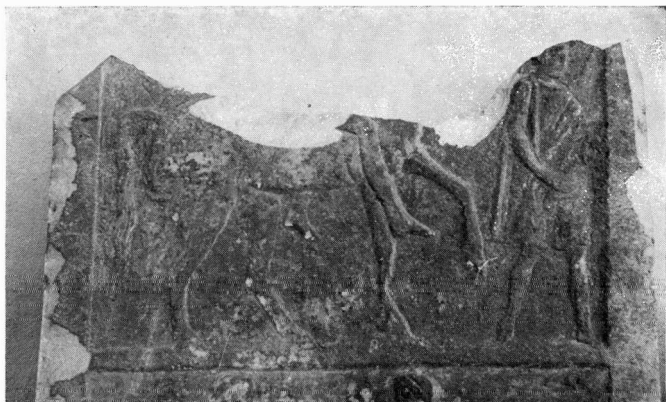
6. Πρβ. και όρθιες αντρικές μορφές με πολεμική φορεσιά στις υπ' αρ. 679, 680, πίν. CXXXI, A. C o n z e, ό.π.

7. Α.χ. το αριστερό πόδι της καθισμένης αντρικής μορφής δυσανάλογα μακρό σε σχέση με το δεξί.

Ανάγλυφη στήλη αρ. 939 Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης.

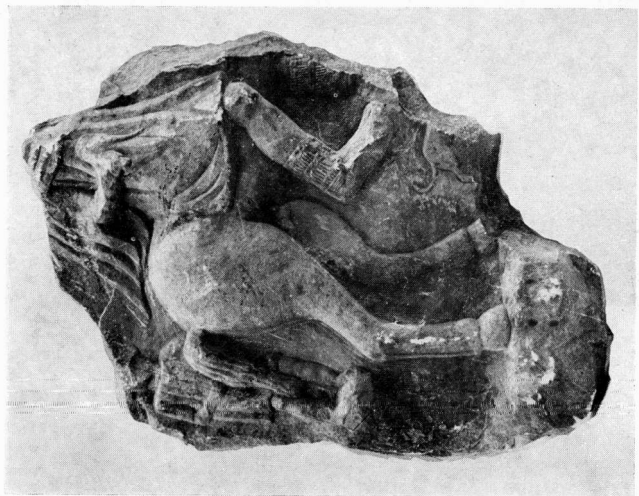
α. Πάνω διάχωρο ανάγλυφης στήλης αρ. 939 Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης.

β. Κάτω διάχωρο ανάγλυφης στήλης αρ. 939 Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης.

β. Ενεπύραφρη ανάρλωνη στίβλη Συλλογής Τσοτυλίου.

α. Ανάρλωνη στίβλη αω. 266 Αρχαιολογικής Συλλογής Αιανής.

β. Ενεπίγραφοι ανέγλυψη στη/ξη αο. 105
Μοναστείου Φλώρινας.

α. Ενεπίγραφοι ανέγλυψη στη/ξη αο. 14
Μοναστείου Φλώρινας.

τωπικότητά τους¹ στην προσπάθεια να αποδοθούν με κάποιο βάθος, στοιχεία τα οποία δεν πρέπει να ερμηνευθούν μόνο σαν αδυναμίες του επαρχιακού τεχνίτη, αλλά χαρακτηρίζουν γενικότερα τις τάσεις της εποχής².

β. Ανάγλυφο ιππέα Αιανής

Η ανάγλυφη μαρμάρινη στήλη³ με αρ. 266 στο Βιβλίο Εισαγωγής Αρχαίων της Αρχαιολογικής Συλλογής Αιανής προέρχεται από τη θέση Άγιος Δημήτριος⁴ της ίδιας Κοινότητας (πίν. 3α). Μετά από αυτοψία διαπιστώσαμε ότι στο χώρο υπάρχουν διάσπαρτες πλάκες, μερικές μάλιστα από το ίδιο υλικό και ελάχιστα αδιάγνωστα όστρακα. Οι πλάκες αυτές προέρχονται πιθανόν από κιβωτιόσχημους τάφους.

Εκτός από τις αποκρούσεις που υπάρχουν στην επιφάνειά της, η στήλη είναι σπασμένη και στις τέσσερις πλευρές της και σώζει τμήμα από το αρχικό της πέρας κάτω και αριστερά. Η πίσω πλευρά της στήλης είναι λεία. Οι διαστάσεις είναι: ύψος 0,53 μ., πλάτος 0,39 μ. και πάχος 0,10 μ. Το μάρμαρο⁵, του οποίου η επιδερμίδα έχει πάρει το κοκκινωπό χρώμα των χωραφιών της περιοχής, είναι λευκό χονδρόκοκκο.

Η παράσταση, γνωστή σαν παράσταση «Θράκα ιππέα»⁶ έχει ως εξής: Κεντρική μορφή ιππέα πάνω στο αλόγο του, αντρική μορφή αριστερά πίσω από το αλόγο σε μικρότερες διαστάσεις και σκύλος κάτω από τα πόδια του ιππέα.

Το αλόγο κινείται ήρεμα προς τα δεξιά και ο ιππέας από τον οποίο λείπει το κεφάλι, το αριστερό χέρι και τμήμα του πέλματος του αριστερού ποδιού, εικονίζεται από την πλάγια δεξιά του πλευρά⁷, ενώ το πάνω μέρος του

1. Η προοπτική λείπει από τα σώματα, τα οποία ο καλλιτέχνης προσπαθεί, αλλά δεν κατορθώνει, να αποδώσει σε στάση τριών τετάρτων.

2. Βλ. σχετ. με την εποχή Ι. Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, Πατερίνος Αντιγόνου, Ήρωσ, «Κέρως», Θεσσαλονίκη 1972, σ. 157 και σημ. 17, με παλιότερη βιβλιογραφία.

3. Η στήλη βρέθηκε στον αγρό του κ. Μενέλαου Ασημίνα κατά το όργωμα και την παρέδωσε ο κ. Αστέριος Μπούκος μαζί με δύο σιδερένιες αιχμές βελών, βλ. ΑΔ, 1982, Χρονικά υπό έκδοση.

4. Η περιοχή, αν εξαιρέσουμε μερικά λίθινα προϊστορικά εργαλεία που βρήκε κάποτε ο αρχαιόφιλος κ. Ζ. Γκαλγκουράνας, δεν είχε δώσει μέχρι σήμερα άλλα ευρήματα.

5. Βλ. ΑΔ 29 (1974), Χρον. 725 για πιθανή ύπαρξη αρχαίου λατομείου στην περιοχή Αιανής, Κ. Σ ι α μ π α ν ό π ο υ λ ο υ, Αιανή, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 267, για την περιοχή Τρανόβαλτου, όπου σήμερα γίνεται ευρεία εκμετάλλευση μαρμάρων.

6. Για τον όρο «Θράκας ιππέας» σε περιοχές εκτός Θράκης, βλ. Π. Α δ ά μ - Β ε λ έ ν η, Ιππείς σε ανάγλυφους βωμούς από τη Βέροια, «Μακεδονικά» 23 (1983) 179.

7. Έχει δηλ. τη συνηθισμένη για τα ανάγλυφα με παρόμοια παράσταση κίνηση προς τα δεξιά, βλ. E. W i l l, Le Relief culturel Gréco-Romain, Paris 1955, σ. 66.

σώματος με το κεφάλι ενδεχομένως να στρεφόταν κατά τρία τέταρτα. Φοράει κοντό χιτώνα που φτάνει μέχρι πάνω από τα γόνατα· χειρίδες δεν διακρίνονται εξαιτίας των κακώσεων που έχει υποστεί το σαζόμενο δεξί χέρι. Φοράει επίσης χλαμύδα, η οποία πορπώνεται στο δεξιό ώμο, πέφτει με λοξές πτυχές και αγγίζει τα καπούλια του αλόγου. Η καθ' όλα ελληνική ενδυμασία του ιππέα¹ διαφοροποιείται στα υποδήματα, τις εμβάδες, για τα οποία δεν μπορούσαμε να βρούμε άλλο εικονογραφικό παράλληλο². Μολονότι λείπει το μεγαλύτερο μέρος από το πέλμα του αριστερού ποδιού και το δεξί έχει υποστεί κακώσεις, παρατηρούμε ότι αυτό μοιάζει να καλύπτεται με δέρμα, διακρίνονται οι ραφές στο πάνω μέρος του, ενώ οι ζώνες από πυκνές κάθεται και οριζόντιες γραμμές ανταποκρίνονται στην υφή της πλεχτής κάλτσας³.

Αν θέλουμε τώρα να κατατάξουμε τη στήλη μας σε έναν από τους τρεις γνωστούς τύπους των ιππέων⁴, η ήρεμη κίνηση του αλόγου και η στάση του ιππέα μας οδηγούν στον Α τύπο, του οποίου η εικονογραφία, σύμφωνα με τους ερευνητές, ανάγεται σε ελληνικά πρότυπα⁵. Προβληματική είναι η ερμηνεία του αντικειμένου που κρατάει ο ιππέας. Με το δεξί, αλλά αποκρουμένο, όπως είπαμε, χέρι—κάμπτεται στον αγκώνα στο ύψος της μέσης—κρατάει δυσδιάκριτο αντικείμενο, το οποίο διαγράφει καμπύλη και έχει κυρτό αιχμηρό πέρας. Απο τον όγκο του θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί σαν ένα μικρό θήραμα. Σε τέτοια περίπτωση θα πρέπει να εντάξουμε το ανάγλυφο στον τρίτο τύπο, στον οποίο ανήκουν τα ανάγλυφα που περιγράφουν την επιστροφή από το κυνήγι. Όμως για την ερμηνεία αυτή και επομένως την κατάταξη στον τύπο C, δεν υπάρχει κανένα εικονογραφικό παράλληλο. Σ' όλα τα ανάγλυφα⁶ του τύπου αυτού το θήραμα που κρατάει ο ιππέας με το δεξί

1. Για την ενδυμασία των Θρακών βλ. Δ. Σ α μ σ ά ρ η, 'Ο εξελληνισμός της Θράκης κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 20, όπου αναφέρονται οι πληροφορίες που μας δίνουν οι γραπτές πηγές, και V. G e r a s s i m o n a - T o m o n a, *Le vetement d'homme Thrace de la Vallée de la Struma moyenne de l'époque romaine*, «Archeologia» 4 (1981) 28-36.

2. Πρβ. H o r s t B l a n c k, *Einführung in das Privatleben der Griechen und Römer*, Darmstadt 1976, σ. 56, εικ. 13d και 59, εικ. 16d. Για υποδήματα Μακεδόνων βλ. K a l l e r i s, *Les anciens Macédoniens*, I, Athènes 1954, σ. 226, αρ. 105.

3. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Λαογραφική Συλλογή της Αιανής, η οποία ουστεγάζεται με την Αρχαιολογική στο Κοινοτικό Κατάστημα, εκτίθενται παρόμοια υποδήματα από δέρμα και μάλλινες πλεχτές κάλτσες που ανήκουν στην παραδοσιακή αντρική φορεσιά του τόπου.

4. G. K a z a g o w, *Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest 1938, σ. 5 κ.ε., και I v. G e o r g i j e v a, *Der wildtragende thrakische Reitergott*, «Eirene» 4 (1965) 111 κ.ε. αναλυτικά για τον τύπο C.

5. B l. E. W i l l, ό.π., σ. 70 κ.ε. για τύπο Α. Φ. Π έ τ σ α, *Some Pictures of Macedonian riders as prototypes of the Thracian Rider*, «Pulpudeva» 2 (1976) 192-204.

6. Πρβ. I v. G e o r g i j e v a, ό.π., πίν. XVII, εικ. 1a και πίν. XIX, εικ. 5.

χέρι στο πλάι του ή πάνω στα καπούλια του αλόγου κατέχει μεγαλύτερη επιφάνεια, ο σκύλος ή οι σκύλοι ορμούν εναντίον του, ενώ παράλληλα τον ιππέα-κυνηγό διακρίνει μεγαλύτερη στροφή κατ' ενώπιο και περισσότερη κίνηση.

Μια δεύτερη και περισσότερο πιθανή ερμηνεία είναι να κρατάει μαστίγιο. Το παράδειγμα επαναλαμβάνεται και στην ενεπίγραφη αποσπασματική στήλη αρ. 156 της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης¹ και σε τρεις περιπτώσεις στον Kazarow, από τις οποίες η υπ' αρ. 145, εικ. 63—πρόκειται για αγαλμάτιο ιππέα, ο οποίος κρατάει στο πλάι του και κάθετα με το σώμα του αλόγου καμπυλωτό μαστίγιο—εντάσσεται στον Α τύπο², ενώ στις άλλες δύο, αρ. 328, εικ. 184, και αρ. 348, στις οποίες οι ιππείς κρατούν με το υψωμένο τους δεξιά χέρι μαστίγιο, τα ανάγλυφα εντάσσονται βέβαια στον Β τύπο³.

Η νεανική αντρική μορφή⁴ σε μικρότερες διαστάσεις, τήν οποία ο καλλιτέχνης σαφώς διαφοροποίησε τοποθετώντας την πάνω σε έξαρμα, ερμηνεύεται ως βοηθού δούλου-ακολουθού. Εικονίζεται σε βάθος, πίσω από την ουρά του αλόγου, κατ' ενώπιο. Είναι ντυμένος με κοντό χειριδωτό χιτώνα. Το πρόσωπό του δυστυχώς αποκρουσμένο δεν σώζει χαρακτηριστικά. Το δεξί του χέρι κάμπτεται στον αγκώνα και έρχεται μπροστά στην κοιλιά. Το αριστερό του χέρι επίσης φαίνεται να λυγίζει και κρατάει, αν δεν μας ξεγελά η φθορά του αναγλύφου, τη δεξιά παλάμη μέσα στην αριστερή.

Στην ταξινόμηση του Kazarow η μορφή υπάρχει και στους τρεις τύπους⁵.

1. ΑΔ 21 (1966) Χρον. 354, εικ. 378γ, Φ. Πέτσα, «Μακεδονικά» 15 (1975) 298. Εδώ ο ιππέας με το λυγισμένο στον αγκώνα δεξί χέρι κρατάει μαστίγιο με ευθύ σωληνωτό στέλεχος παράλληλα με το σώμα του αλόγου.

2. Οι ιππείς του τύπου αυτού κρατούν κατά τον συγγραφέα επίσης μια φιάλη ή τα ηνία του αλόγου και σποραδικά ακουμπούν το δεξί χέρι πάνω στα καπούλια του αλόγου, βλ. G. K a z a r o w, ό.π., σ. 5.

3. Στο ανάγλυφο αρ. 957, εικ. 464, μαστίγιο κρατάει η αντρική μορφή δούλου πίσω από το άλογο με το υψωμένο αριστερό χέρι. Πρβ. και μαστίγιο που κρατάει αντρική μορφή σε ανάγλυφο βωμό του Διού. Γ. Οικονόμου, Επιγραφαί της Μακεδονίας, Αθήναι 1915, σ. 14, αρ. 10, εικ. 8. Επισημαίνουμε τέλος ότι υπάρχουν διαφορές στην εικονογραφική απόδοση του αντικειμένου ακόμη και σε ανάγλυφα του ίδιου τύπου, και ότι η συνολική εξέταση των αναγλύφων με ιππέα της περιοχής και γενικά της Δυτικής Μακεδονίας έχει να επιδείξει πολλές δυσκολίες όσον αφορά την ένταξή τους στον ένα ή στον άλλο τύπο.

4. Ονομάζεται Έφηβος ακόλουθος (Κ. Αποστολίδη, Περί του Θρακός ιππέως ή του κυρίου Ήρωος, «Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού», ΣΤ', 1939-40, σ. 12), Akolyth (M. O p e r m a n, Zum Kult des Thrakischen Reiters in Bulgarien, «Thracia III», 1974, σ. 358), Diener και Junglig (Kazarow κ.ά.).

5. Ανάγλυφα του Α τύπου με ακόλουθο είναι τα εξής: αρ. 5, αρ. 71, εικ. 26, αρ. 85, εικ. 35, αρ. 150, αρ. 252, αρ. 427, εικ. 237, αρ. 554, εικ. 283, αρ. 556, εικ. 285, αρ. 559, εικ. 288, αρ. 603, εικ. 301, αρ. 610, εικ. 306, αρ. 712, εικ. 354, αρ. 812, εικ. 403, αρ. 821, εικ. 409, αρ. 829, εικ. 410, αρ. 906, εικ. 445, αρ. 952, αρ. 1029, εικ. 502α.

‘Άλλοτε παριστάνεται κατ’ ενώπιο και άλλοτε από την πλάγια δεξιά πλευρά. Σχεδόν πάντα απεικονίζεται να κρατιέται με το δεξί χέρι από την ουρά του αλόγου, θέλοντας να ξεκουραστεί¹, σε μερικές περιπτώσεις μεταφέρει ένα ή δύο όπλα, λ.χ. ένα ακόντιο ή δύο δόρατα², και σε μια περίπτωση πιθανόνεικονίζεται να στέκεται απλά³.

Αντίθετα σε τρία από τα μέχρι σήμερα γνωστά ανάγλυφα ιππέων της Δυτικής Μακεδονίας, στα οποία υπάρχει μορφή ακολούθου πίσω από το άλογο, η απεικόνισή του έχει ως εξής: Στο υπ’ αρ. 9 ανάγλυφο του Μουσ. Φλώρινας⁴ στρέφει το κεφάλι προς τα δεξιά και το σώμα από τη μέση και πάνω

Του Β τύπου: αρ. 6, εικ. 5, αρ. 16, εικ. 11, αρ. 114, εικ. 47, αρ. 139, αρ. 157, εικ. 70, αρ. 257, εικ. 138, αρ. 276, εικ. 148, αρ. 323, εικ. 179, αρ. 342, αρ. 353, αρ. 374, εικ. 205, αρ. 400, εικ. 225, αρ. 509, εικ. 260, αρ. 533, εικ. 272, αρ. 552, αρ. 598, εικ. 297, αρ. 604, αρ. 614, εικ. 309, αρ. 619, εικ. 312, αρ. 622, εικ. 315, αρ. 624, αρ. 642, εικ. 322, αρ. 651, εικ. 331, αρ. 657, εικ. 333, αρ. 678, εικ. 342, αρ. 791, αρ. 836, εικ. 414, αρ. 858, εικ. 425, αρ. 957, εικ. 464, αρ. 1007, αρ. 1009, εικ. 491, αρ. 1021, αρ. 1046, εικ. 506. Τα αρ. 389, εικ. 215 και 987, εικ. 462, με *Benedictio Latina* (για την κατηγορία αυτή βλ. Π. Α δ α μ - Β ε λ έ ν η, ό.π., σ. 181 και σημ. 6).

Του τύπου C: αρ. 364, εικ. 198, αρ. 367, αρ. 437, αρ. 525, εικ. 270, αρ. 592, εικ. 296, αρ. 622, εικ. 315, αρ. 740, εικ. 373, αρ. 927, εικ. 451, αρ. 953, εικ. 461, αρ. 959, εικ. 466, αρ. 1017. Τέλος ακόλουθος παριστάνεται και στα παρακάτω, τα οποία λόγω της αποσπασματικότητας του δεν εντάσσονται σε κανένα τύπο: αρ. 197, εικ. 101, αρ. 256, αρ. 451, εικ. 243, αρ. 551, αρ. 942, αρ. 948, αρ. 954, εικ. 462, αρ. 1022, εικ. 497, αρ. 1040, εικ. 505.

1. Για την ερμηνεία της κίνησης βλ. P. P e n d r i z e t, Relief du Pays des Maedas, «Rev. Arch.» 1904, I, 23 κ.ε.

2. G. K a z a g o w, ό.π., αρ. 559, εικ. 288, με ακόντιο, αρ. 1029, εικ. 502α, κρατάει δύο δόρατα και αρ. 1040, εικ. 505, με ασπίδα και δόρυ.

3. Στο ανάγλυφο αρ. 554, εικ. 283, εντασσόμενο στον τύπο Α όπου: hinter dem Pferde eine mit Kurzen Chiton bekleidete manliche Gestalt (die Beine nicht angegeben). Λείπει δηλ. το επίθετο *perdeschweifhaltender* ή η έκφραση *den Pferdeschweif haltend*, ενώ στη φωτογραφία δεν διακρίνεται καθαρά η κίνηση του χεριού. Το ίδιο συμβαίνει και στο ανάγλυφο αρ. 614, εικ. 309, του Β τύπου, στο οποίο μολονότι Rohes (χονδροειδές) από την όλη στάση συμπεραίνουμε ότι (πρβ. και αρ. 610, εικ. 306) ο ακόλουθος μάλλον κρατάει την ουρά. Τέλος το παραπάνω επίθετο ή η ταυτόσημη έκφραση λείπει από την περιγραφή των αναγλύφων εκείνων, τα οποία λόγω αποσπασματικότητας ή διατήρησης δεν διακρίνεται η κίνηση του χεριού του ακόλουθου. Είναι τα εξής: αρ. 197, αρ. 256, αρ. 437, αρ. 451, εικ. 243, αρ. 632, εικ. 322, αρ. 927, εικ. 451, αρ. 942, αρ. 954, εικ. 462, αρ. 992, αρ. 1007, αρ. 1009, αρ. 1040, εικ. 505. Ωστόσο στο αρ. 740, εικ. 373, όπου σώζεται μόνο το κεφάλι και οι ώμοι, ο ακόλουθος χαρακτηρίζεται *perdeschweif-haltenden*, όπως επίσης και το αρ. 1100, στο οποίο σώζεται το πάνω μέρος του κορμού. Η αποδελτίωση αυτή, όπως και η παραπάνω σημ 5, σ. 107, που επιχειρήσαμε σε ένα μεγάλο σύνολο μνημείων μιας περιοχής, έγινε με πρόθεση να επισημανθεί η διαφορά που υπάρχει στην εικονογραφική απόδοση μιας μορφής ανάμεσα σ’ αυτά και ανάμεσα σε μνημεία με ενότητα θεματική μιας άλλης περιοχής, συγκεκριμένα της Δ. Μακεδονίας και συγχρόνως να συμβάλει στην περαιτέρω έρευνα των αναγλύφων της περιοχής αυτής (βλ. και παραπάνω σ. 107, σημ. 3).

4. Φ. Π έ τ σ α, «Μακεδονικό» 7 (1967) 353 και 355, πίν. 62α. J. T o u r a t z o g l o u,

κατά τρία τέταρτα. Το υπόλοιπο και τα χέρια δεν φαίνονται πίσω από το άλογο. Σε ενεπίγραφο ανάγλυφο (πίν. 3β) από τη μικρή Συλλογή στο Γυμνάσιο Τσοτυλίου¹, η μορφή του ακολούθου που εικονίζεται κατά κρόταφο έχει λυγισμένο το αριστερό χέρι σε στάση σεβίζοντος².

Τέλος στο υπ' αρ. 14³ του Μουσείου Φλώρινας (πίν. 4α) πίσω από την έφιππη μορφή που υπάρχει στο αέτωμα της στήλης ο ακόλουθος παριστάνεται με το σώμα κατ' ενώπιο, το κεφάλι από πλάγια δεξιά, να βαδίζει προς τα δεξιά και να κρατάει με το δεξί χέρι δόρυ.

Κάτω από τα πόδια του έφιππου άντρα και ανάμεσα στα πίσω και μπροστινά πόδια του αλόγου εικονίζεται κυνηγετικός σκύλος προς τα δεξιά⁴. Σώζεται το σώμα του από τη μέση και πίσω.

Τα σωζόμενα πίσω πόδια του αλόγου πατούν πάνω σε κανόνα ύψ. 0,09μ. που εξέχει ελάχιστα από το έδαφος του κορμού της στήλης. Το τμήμα αυτό όντας το μοναδικό σωζόμενο από τα αρχικά πέρατα της στήλης δεν μας βοηθάει στην αρχιτεκτονική της αποκατάσταση⁵. Ωστόσο μπορούμε να υπολογίσουμε συγκρίνοντας με απεικονίσεις παρόμοιων θεμάτων σε ολόκληρα ανάγλυφα ότι η στήλη, από την οποία λείπει μάλλον μικρό τμήμα από αριστερά, σώζει το μισό ή τα δύο τρίτα του αρχικού συνολικού της πλάτους. Στοιχεία ή μορφές που θα συμπλήρωναν την παράσταση δεξιά μπορούσαν να είναι ένα δέντρο με φίδι, βομός ή μια γυναικεία μορφή⁶. Το ανάγλυφο, συγκρίνοντας με παραστάσεις με ανάλογο θέμα από το δυτικομακεδονικό χώρο, για την ερμηνεία των οποίων παίζει αποφασιστικό ρόλο η επιγραφή, θεωρούμε ότι αποτελεί επιτύμβιο μνημείο⁷. Στην κεντρική μορφή του υπέα πρό-

Anthroponymie Thrace en Macedoine Occidentale, «Pulpudeva» 2 (1976) 437, αρ. 10α, όπου και η καλύτερη βιβλιογραφία.

1. Το ανάγλυφο ως ενεπίγραφο, όπως άλλωστε και το προηγούμενο, καθώς και το αρ. 156 της Αρχαιολογικής Συλλογής Κοζάνης, βλ. σημ. 1, της σ. 107, συμπεριλαμβάνεται στο υπό έκδοση *Corpus των επιγραφών της Δυτικής Μακεδονίας*. Συγκεκριμένα, Α. Ριζάκης - Ι. Τουράτσουλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας* (Ελίμεια, Εορδαία, Νότια Λυκηστις, Ορεστίς), αρ. 53. Την πληροφορία για την παραπομπή, όπως και όλες όσες αναφέρονται στην ίδια μελέτη, οφείλω στον κ. Ριζάκη, τον οποίο και ευχαριστώ.

2. Δάχτυλα δεν διακρίνονται και αν κρατούσε κάτι θα αποδίδονταν γραπτά. Για τη στάση σεβίζοντος όμως συνηγορούν και τρεις κατ' ενώπιο μορφές, δύο παιδικές, μία γυναικεία, που φέρνουν τα χέρια λυγισμένα στο στήθος, βλ. G. Neuman n, *Gesten und Grebärden*, 1965, σ. 78.

3. Α. Ριζάκης - Ι. Τουράτσουλου, ό.π., αρ. 163.

4. Για τη χθόνια σημασία του σκύλου βλ. I. Georgijeva, ό.π., σ. 118.

5. Για την αρχιτεκτονική σε παράλληλα μνημεία βλ. E. Will, ό.π., σ. 24 κ.ε., G. Kazanow, ό.π., σ. 4.

6. Βλ. E. Will, ό.π., σ. 66-67.

7. Για την άποψη αυτή συνηγορεί ο τόπος της προέλευσής του (βλ. σελ. 105), ενώ παράλληλα η αρχιτεκτονική της στήλης παρ' όλη την αποσπασματικότητα της (πρβ. λεία

πει να αναγνωρίσουμε τον αφηρωισμένο νεκρό, του οποίου η απεικόνιση ως ιππέα και κυνηγού μπορεί να σημαίνει κάποια ιδιότητα και ενασχόληση στην επίγεια ζωή¹.

Για τη χρονολόγηση της στήλης είναι ενδεικτική η σύγκρισή της με τα ανάγλυφα του Τσοτυλιού² και τα ανάγλυφα αρ. 9³ και 105⁴ του Μουσείου Φλώρινας (πίν. 4β). Σε σύγκριση με τα δύο πρώτα, τα οποία εμπνέονται από ελληνιστικά πρότυπα και διατηρούν τη δροσιά της εποχής αυτής, διαπιστώνουμε ότι το ανάγλυφο του ιππέα της Αιανής είναι σαφώς μεταγενέστερο. Ο τεχνίτης του, μολονότι δούλεψε με μεράκι, κι αυτό φαίνεται στην απόδοση των υποδημάτων και στην πλαστικότητα του σώματος του αλόγου, εκφράζει ένα άλλο στύλ με τις ξηρές, όμοιες με χαρακιές, πτυχές στην απόδοση του χιτώνα και της χλαμύδας, στοιχεία τα οποία μας οδηγούν σε υστερότερη χρονολόγηση μέσα στη ρωμαϊκή εποχή και κοντά στο ανάγλυφο της στήλης αρ. 105⁵ του Μουσείου Φλώρινας. Ίσως λίγο πρωιμότερο απ' αυτό, όπως μας υπαγορεύει η ποιότητα της δουλειάς να συμπεράνουμε, μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος του 2ου με αρχές του 3ου αι. μ.Χ.⁶.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ

πίσω πλευρά και Κ. Αποστολίδη, ό.π., σ. 1) μπορεί να σημαίνει ως ένα βαθμό και τον προορισμό της.

1. Βλ. και πρόσφατη μελέτη της Π. Αδάμ - Βελένη, ό.π., σ. 188 κ.έ., και E. Will, ό.π., σ. 76 κ.ε. και σημ. 2 σελ. 77, όπου αναφέρονται απόψεις προηγούμενων ερευνητών.

2. Βλ. παραπάνω σ. 109, σημ. 1.

3. J. Touratzoglou, ό.π., ο οποίος χρονολογεί στον 1^ο με 2^ο μ.Χ. αι.

4. Ν. Γ. Παπαδάκης, Εκ της Άνω Μακεδονίας, «Αθηνά» 25 (1913) 430-431, αρ. 1. Π. Αδάμ-Βελένη, ό.π., σ. 189, Α. Ριζάκη-Ι. Τουράτογλου, ό.π., αρ. 127.

5. Μπορεί να χρονολογηθεί από την επιγραφή στις αρχές του 3ου μ.Χ. αι.

6. Ο Μ. Oregman, ό.π., σ. 358-59 και σημ. 19, χρονολογεί τα θρακικά ανάγλυφα με το σχήμα: ακόλουθος που κρατάει την ουρά του αλόγου, ιππέας και δύο γυναικες δεξιά, στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ.

SUMMARY

Georgia Karamitrou-Mentesidou, Two relief stelae from the nome of Kozani.

A. The marble grave stele of the Archaeological Collection of Kozani, index No 939, is an accidental finding and comes from the lignite mine at Kardias-Ptolemaïs. Its measurements are: remaining height 1 m, width 0,66 m, depth $\pm 0,15$ m. It is ornamented relief in two parts. On the lower part is represented a male figure greeting a standing woman; to the right the smaller figure of a slave serving. The representation known as «dexionsis» was very common throughout the antique world, and is interpreted as a farewell movement between two relatives or friends. On the upper part and to the right is represented a male riding figure, probably the same honoured dead as on the previous part, in a scene reflecting some capacity or activity of his earthly life. The stele is influenced by the Attic classical style and can be dated to the late Hellenistic period.

B. The relief marble stele of the Archaeological Collection of Aiani-Kozani, index No 266, is also an accidental finding and comes from the site Aghios Demetrius of the same community. Its measurements are: remaining height 0,53 m, width 0,39 m, depth 0,10 m. On the stele is represented a male rider moving peacefully to the right; below the horse a hunting dog and to the background a smaller male figure. This last one is interpreted as the figure of a slave-page. There is an attempt to indicate the difference between the illustrational rendering of this figure in reliefs of W. Macedonia and in those of other regions. Finally, the stele is considered a grave stele and is dated to the late 2nd-early 3rd C A.D.